

Kalkınma Planları Bağlamında Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Kadınların Yeri¹

Esin ASLANPAY ÖZDEMİR², Asuman ALTAY³

The Status of Women in the Turkey's Development Process within the Context of Development Plans

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 23.08.2018

Date Accepted: 20.09.2018

JEL Classification:

O10

J16

H5

Keywords:

Women in Development,
Women and
Development,
Gender and
Development.

ABSTRACT

The development movements that emerged before the 1970s largely ignored the real and the potential contributions of women in the development process, and the situation which is seeing women as passive beneficiaries of development remained same both in the theory and policy area until the academic and the political interest that began in the 1970's. The inclusion of women in the development process is closely related to the socialization of prosperity. It is one of the most important duties of the governments to ensure that all segments of the society participate equally and fairly in the development process and ensure that the high prosperity gained over time is optimal distributed to all segments of society. In this study, it is aimed to be revealed the importance given to women in the Turkey's development process. In this regard, the story of the inclusion of women in the development process from the historical perspective is addressed and the status of women in the Turkey's development process is analyzed depending on the policy approaches, within the context of five-year development plans. Although it is difficult to categorize clearly the relationship between policy approaches and development plans, it can be said that the first five development plans reflect a point of view of the Welfare Approach. The Sixth Development Plan bears the trace of both the Welfare Approach and the Women in Development Approach. The Seventh Development Plan reflects the perspective of the Equity Approach which is the original Women in Development Approach. The Eighth and the Ninth Development Plans considerably reflect the perspective of the Empowerment Approach. Finally, the Tenth Development Plan reflects the perspective of the Gender and Development Approach.

¹EUREFE'17 Uluslararası Kongresi'nde (27-29 Temmuz 2017; Aydın) sözlü olarak sunulan "Kalkınma Sürecine Kadınların Dahil Edilmesi: Tarihsel Perspektiften Bir Türkiye Değerlendirmesi" başlıklı özet bildirinin geliştirilmiş versiyonudur.

²Araş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, eslanpay@kmu.edu.tr

³Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, asuman.altay@deu.edu.tr

Özet

1970'li yıllardan önce ortaya çıkan kalkınma hareketleri kadınların kalkınma sürecine olan gerçek ve potansiyel katkılarını büyük ölçüde göz ardı etmiş ve kadınları kalkınmanın pasif yararlanıcıları olarak görme anlayışı, 1970'li yıllarda başlayan akademik ve politik ilgiye kadar gerek teoride ve gerekse politika alanında varlığını korumuştur. Kalkınma sürecine kadınların dâhil edilmesi, refahın toplumsallaşması hususu ile yakından ilgilidir. Kalkınma sürecine toplumu oluşturan tüm kesimlerin, eşit ve adil bir biçimde katılması ve zaman içinde elde edilen yüksek refah getirilerinin, toplumu oluşturan tüm kesimlere optimal dağılımının sağlanması hükümetlerin en önemli görevlerinden biridir. Bu çalışmada Türkiye'nin kalkınma sürecinde kadınlara verilen önemin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda kadınların kalkınma sürecine dâhil edilme öyküsü, tarihsel perspektiften ele alınmakta ve Türkiye'nin kalkınma sürecinde kadınların yeri, politika yaklaşımlarına bağlı olarak beş yıllık kalkınma planları kapsamında incelenmektedir. Politika yaklaşımları ve kalkınma planları arasındaki ilişkinin kesin biçimde kategorize edilmesi zor olmakla birlikte; ilk beş kalkınma planının, Refah Yaklaşımı perspektifini yansıttığı söylenebilir. Altıncı Kalkınma Planı, gerek Refah Yaklaşımı'nın ve gerekse Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı'nın izini taşımaktadır. Yedinci Kalkınma Planı, orijinal Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı olan Hakkaniyet Yaklaşımı'nın bakış açısını yansıtmaktadır. Sekizinci ve Dokuzuncu Kalkınma Planları büyük ölçüde Güçlendirme Yaklaşımı'nın; son olarak ise Onuncu Kalkınma Planı Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı'nın bakış açısını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınmada Kadınlar, Kalkınma ve Kadınlar, Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma

Jel Sınıflandırması: O10, J16, H5

1. Giriş

Kalkınmanın, insanlık tarihi boyunca adı konulmamış değişim, gelişim, ilerleme şeklinde her zaman toplumsal bir talep olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak kalkınma kavramı, tarihsel perspektiften bakıldığında günümüze kadar geçen sürede çok yönlü, çok taraflı ve çok unsurlu bir kavram haline gelmiştir.

Kalkınma kavramına ilişkin birçok tanım olmakla birlikte; günümüzde hâkim olan kavram sosyoekonomik, politik, kültürel ve insan yaşamını ilgilendiren birçok konuyu kapsayan bir kavramdır. Bunların yanı sıra; ekonomik ve diğer maddi kaynakların gelişimi ile insanların fiziksel, ahlaki ve entelektüel gelişimini kapsamaktadır (Singhal, 2003: 168). Amartya Sen'e göre kalkınma; insanların yararlandığı gerçek özgürlükleri genişleten bir süreç olarak ele alınmalıdır. İnsan özgürlüklerine odaklanan bu yaklaşım kalkınmayı; GSMH artışı, kişi başına düşen gelir artışı, sanayileşme, teknolojik ilerleme ya da sosyal modernleşme ile tanımlayan dar kapsamlı kalkınma anlayışına ters düşmektedir. GSMH ya da kişi başına düşen gelir artışı gibi unsurlar, muhakkak ki toplumu oluşturan bireylerin yararlandığı özgürlüklerin genişletilmesinde önemli araçlar olabilir; ancak özgürlüklerin sözü edilen unsurlardan başka sosyal ve ekonomik düzenlemeler, siyasi haklar ve insan hakları gibi belirleyicileri de bulunmaktadır. Sen; yoksulluk, zorbalık, yetersiz ekonomik fırsatlar, sistematik sosyal yoksunluk, kamu hizmetleri ihmali, baskıcı devletlerin aşırılığı ve hoşgörüsüzlüğü gibi özgürlükleri engelleyen temel sorunların ortadan kaldırılmasını kalkınma için gereklilik olarak görmektedir (Sen, 2001: 3). Sen'in kalkınma kavramını açıklarken dikkat çekmiş olduğu konular, toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisi bakımından da benzerlik göstermektedir. Geri kalmış toplumlarda kadınların sahip oldukları yoksunlukların ve bazı yoksulluk kaynaklarının, kalkınma sürecine kadınların dâhil edilmesi hususunu ve toplumsal kalkınmayı olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Çalışmada; toplumsal kalkınmada çoğu zaman ihmal edilen, gücünden yararlanılamayan bir taraf olarak kadınların, kalkınma hedeflerine ulaşılması bakımından öneminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan kalkınma olgusu, refahın toplumsallaşması bağlamında değerlendirilerek kalkınma sürecine kadınların dâhil edilmesine ilişkin yaklaşımlar ele alınacaktır. Konu, Türkiye özelinde sözü edilen yaklaşımların, Kalkınma Planları bağlamında analiz edilmesiyle incelenecektir.

2. Kalkınma Olgusu ve Refahın Toplumsallaşması

Kalkınmaya tarihsel yaklaşım, kalkınma düşüncesinin ve politikalarının evrimini anlamak bakımından önem arz etmektedir. 1930'larda başlayan erken kalkınma hamleleri, ekonomistleri ve güçlü ülkeleri meşgul etmeye başlamış; kadınlar bu süreçte büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Batılı kalkınma uzmanları; teknik üstünlüklerine dayandırarak Batılılaşma ile modernleşmeyi aynı şey olarak tanımlamışlar ve söz konusu modernleşme paradigmasına bağlı

olarak kalkınmayı, geleneğine bağlı halkların tarihsel engellerini yıkarak modern yani Batılı kurumlarla, teknolojilerle ve değerlerle kucaklaşarak ilerledikleri doğrusal bir süreç olarak ele almışlardır (Connelly vd., 2000: 55,56). Batı tipi kalkınma modelleri, doğrusal modeller olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ayırımını çok net ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ülkelerin kültürel farklılıklarının, toplumsal yapılarının, inanç sistemlerinin ve sözü edilen unsurların toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belirlenmesindeki rolünün dikkate alınmadığı ileri sürülebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma planlarından fayda sağlaması hedeflenenler, çoğunlukla kırsal ve kentsel alanlardaki düşük gelirli ailelerdir. Söz konusu planlar, yoksullukla mücadelede kullanılacak araçları içermektedir (Singhal, 2003: 168). Bu anlamda kalkınmanın, refahı artırarak toplumsallaştırması; diğer deyişle toplumun her kesimine refahın dağılmasını sağlaması beklenmektedir. Birçok ülke (özellikle gelişmiş ülkeler) bunu doğrudan politikalarla gerçekleştirirken; diğer birçok ülke (özellikle gelişmekte olan ülkeler) kalkınma stratejileri ile birlikte artması beklenen refahın ve gelirin dolaylı olarak toplumsal kesimlere artarak geri dönmesini amaçlamakta ve bunun için özel bir politika uygulamamaktadır. Bu bağlamda özellikle ikinci kategoride yer alan ülkelerde ötekileştirilmiş kesimler için özel politikalar hayata geçirilmemektedir. Diğer yandan özellikle ötekileştirilen kesimlerin toplumsal refah sürecine dâhil edilmesi için birçok ülkede konuyla ilgili karar alıcıların genel politikalar belirlemek yerine alt programlarla oluşturulan münferit politikalara yer verdiği de görülmektedir.

Yoksul insanları, yoksunluk koşullarından kurtarmak ve yoksul insanların kullanılmayan potansiyellerini sosyal ve ekonomik ilerlemeye yönlendirmek kapsamında kullanılan spesifik politikalar bu kategoride düşünülebilir. Kalkınma planları; genellikle istihdam fırsatlarını artırmak, gelirleri artırmak ve dezavantajlı sektörler için sosyal hizmetlerin tabanını genişletmek gibi amaçlara yönelik programlar içermektedir. Bu tür programlar gerek ekonomik gerekse sosyo-politik amaçlara ulaşmak için toplumun temelini demokratikleştiren tarımsal reforma ve iş gücünü en etkin şekilde kullanmayı amaçlayan kitlesel sanayileşmeye dayandırılabilir. Dolayısıyla kalkınma planları yalnızca makro düzeyde büyüme hedefleri ile ilişkili olarak değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda söz konusu hedeflere ulaşmayı amaçlayan politikaların, programların ve stratejilerin toplumu ve özellikle de kırılgan ve dışlanmış kesimleri nasıl etkilediğini; kadınlar ve erkekler üzerinde toplumsal cinsiyete bağlı farklılaşmış

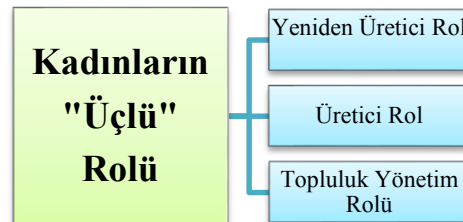
etkilerin nasıl oluştuğunu dikkate almalıdır (Singhal, 2003: 168-169). İzleyen bölümlerde de detaylandırılacağı gibi uzun yıllar kadınların, kalkınma sürecine olan mevcut ve potansiyel katkıları göz ardı edilmiştir. Kadınların kalkınma sürecinin dışında tutulması anlayışı, sözü edilen yıllarda kalkınma plan, program ve politikalarında yansımalarını bulmuştur.

3. Kalkınma Sürecine Kadınların Dâhil Edilmesi

Refahın toplumsallaşması kapsamında özellikle başta ekonomik ve sosyal barış olmak üzere her türlü hak ve özgürlük tanımlarının toplumda hiçbir ayırım gözetilmeksizin sunulması gerekmektedir. Konu kadınların sürece dâhil edilmesi olduğunda kalkınma açısından iki yönlü bir etkileşim ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle ekonomik kalkınmanın meydana gelmesi ile daha fazla kadın ekonomik ve sosyo-politik faaliyetlerin içinde yer alabileceklerdir. İkinci olarak ise kadınların ekonomik ve sosyo-politik faaliyetlere katılımı, ekonomik kalkınma fırsatlarını artırabilecektir (Ndimande, 2001: 133).

Kadınların kalkınmaya olan gerçek katkısının anlaşılması ve geliştirilmesi bakımından sosyo-ekonomik yaşam içinde üstlendikleri rollerin ve ihtiyaçların bilinmesi gerekmektedir. Çoğu düşük gelirli hanelerde kadınlar yeniden üretici, üretici ve topluluk organizasyonu olmak üzere üçlü bir rol üstlenmektedir. Kalkınma planlarının başarısı, kadınların söz konusu üçlü rolünün tanınmasına ve kadınların, erkeklerden farkı gereksinimleri olduğunun kavranmasına bağlı olmaktadır (Moser, 1989: 1801, 1802).

Kadınların yeniden üretici rolü; çocuk doğurma ve yetiştirme sorumlulukları ile kadınlar tarafından üstlenilen ev işlerini kapsamaktadır. Yeniden üretici rol; işgücünün korunmasını ve

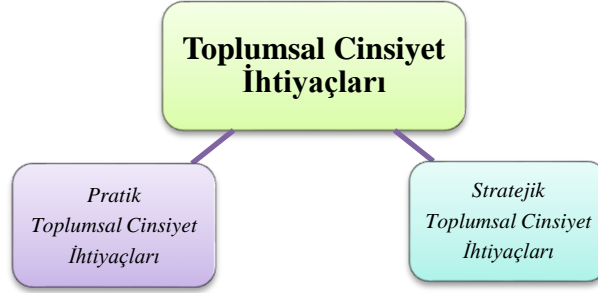
yeniden üretilmesini garanti altına almak için gerekli olan biyolojik anlamda çoğalmayı; mevcut işgücünün devamlılığı bakımından hanede çalışan eş ve çocukların, gelecekteki işgücünün yetiştirilmesi bakımından ise bebekler ve okul çağındaki çocukların korunmasını ve bakımını içermektedir. (Moser, 2003: 29). Hanehalkının bakımına ilişkin sözü edilen faaliyetler; kalkınmayı garanti altına alan ve gerek aile için gerekse ulus için beşeri sermayenin muhafazasını sağlayan ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmasına rağmen genellikle ekonomi dışı kabul edilmektedir. Çoğunlukla parasal ücrete karşılık gelmediği gibi milli gelir hesaplarının da dışında tutulmaktadır (Overholt vd., 1985: 6).

Kadınların üretici rolü, bir ödeme karşılığı yapılan işi kapsamaktadır. Üretici rol, hem bir değişim değeri olan piyasa üretimini de hem de gerçek kullanım değeri ile bir de potansiyel değişim değeri olan geçimlik hane üretimini içermektedir (Moser, 2003: 31). Dünyanın her yerinden kadınlar, ücretli işlerde ya da gelir yaratıcı faaliyetlerde bulunuyor olsalar da genellikle erişmek, kontrol etmek ve fayda sağlamak bakımından üretken kaynakları kaybetme eğilimindedirler (GLOPP/ILO, 2008: 1).

Topluluk yönetim rolü, yeniden üretici rolün bir uzantısı olarak topluluk düzeyinde öncelikle kadınlar tarafından üstlenilen faaliyetleri kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile su, sağlık bakımı ve eğitim gibi ortak tüketime konu olan kıt kaynakların sağlanmasının ve devamının garanti altına alınmasıdır. Sözü edilen rol, "boş zaman" içinde gerçekleştirilen, gönüllü, ücretsiz iştir (Moser, 2003: 34).

Molyneux (1985), kadınların yaşadıkları toplumda sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi farklı araçlar vasıtasıyla konumlandırıldığını ve dolayısıyla sorunları, ilgileri, istekleri bakımından genelleme yapmanın çok zor olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakımdan "kadın sorunları" olarak ele alınan tartışmanın yönünü "toplumsal cinsiyet sorunları"na çevirerek "pratik toplumsal cinsiyet sorunları" ve "stratejik toplumsal cinsiyet sorunları" olmak üzere ikili bir ayırım ortaya koymuştur (Molyneux, 1985: 232, 233). Moser (1989), Molyneux tarafından ortaya konulan bu ayırımın planlama sürecinde "toplumsal cinsiyet ihtiyaçları" olarak ele alınması gerektiğini ifade etmiş ve söz konusu sorunları, "pratik toplumsal cinsiyet

ihtiyaçları" ve "stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları" olarak dönüştürmüştür (Moser, 1989: 1802).

Pratik ihtiyaçlar, belirli bir bağlamda acil olarak tanımlanan gereksinimler olarak düşünebilir (Moser, 2003: 40). Pratik ihtiyaçlar karşılanarak mevcut cinsiyetçi iş bölümünün değişmesine gerek olmaksızın ya da toplumda kadınların ikincil konumu ile mücadele etmeksizin kadınların ya da erkeklerin yaşamı geliştirilebilmektedir. (March vd., 1999: 20). Örneğin; temiz suya kolay erişim sağlanması gibi önlemler aracılığıyla kadınların pratik ihtiyaçlarının karşılandığı söylenebilir. Çünkü ailenin sağlıklı ve iyi olma halinden kadınlar sorumlu görülmektedir (WHO, 2011: 3).

Stratejik ihtiyaçlar; cinsiyetçi iş bölümü, güç ve kontrol gibi konularla ilgili olduğu gibi yasal haklar, aile içi şiddet, eşit ücret ve kadınların kendi bedenleri üstündeki kontrolü gibi konuları kapsayabilmektedir. Stratejik ihtiyaçların karşılanması, daha fazla eşitlik elde etme konusunda kadınlara yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda mevcut rollerin ve bu sayede kadınların ikincil konumlarının değişmesini sağlamaktadır (Moser, 2003: 39). Stratejik ihtiyaçlar karşılanarak kadınlar ve erkekler arasında var olan eşitsiz güç ilişkilerinin dönüştürülmesi mümkündür (March vd., 1999: 20).

3.1. Tarihsel Perspektiften Kalkınma Projelerinde Kadının Yeri

Kadınların kalkınma sürecindeki konumu ve toplumsal cinsiyet rolleri konularındaki anlayışın gelişmesiyle bu konulara ilişkin çözüm yolları da çeşitlilik göstermiştir. 1945 yılında Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde ve 1948 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nde kadın-erkek eşitliği ilkesi kabul edilmesine rağmen; kalkınma planlayıcıların ve

uygulayıcılarının büyük çoğunluğu kadınların kalkınma sürecinde üstlendikleri konuma tam olarak değinmemişlerdir. Kadınların kalkınmada üstlendikleri rolü tanımlama yolları, yıllar içinde değişim göstermiştir (Singhal, 2003: 166).

1950'lerde ve 1960'larda kalkınmada kadınların rolüne ilişkin konular insan hakları çerçevesinde ele alınmış ve kadınlar korunması gereken nesnelere olarak görülmüştür (Singhal, 2003: 166). Sözü edilen yıllarda erken kalkınma planları, programları ve ilgili literatür, çoğunlukla kadınların katkılarına dikkate almamıştır (Brown, 2007: 61). Görüldüğü gibi kadınları içine alan kalkınma planları ve projeleri, 1950'lerden itibaren yaygınlaşan uluslararası kalkınma girişimleri kapsamında değerlendirilebilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha iyi yaşam koşullarının sağlanması, sağlık ve eğitim hizmetlerinin artırılması ve istihdam piyasalarının geliştirilerek yüksek ücret politikalarının uygulanması toplumsal kalkınmanın dolayısıyla refahın sağlanmasına hizmet etme amacı taşımıştır. Özellikle bu dönemde ortaya atılan kalkınmanın damlama teorisi, büyüme başta eşitsizlik yaratsa da toplumda artan refah, zenginden yoksula aşağıya damlama yoluyla erkekten kadına aşamalı olarak yayılarak toplumsal refahın sağlanacağını varsayılmıştır (Ertürk, 1996: 347).

1970'lere gelindiğinde gelişmemiş ve birçok gelişmekte olan ülkelerde temel ihtiyaçları dahi karşılanamayan yoksulluk ve yoksunluk içinde olan çok sayıda kadın ve çocuğun varlığı görünür hale gelerek devletler ve uluslararası kuruluşlarca projeler ve programlar oluşturulmaya başlandığı görülmektedir. Bununla birlikte; kadınları ve çocukları içeren program ve projelerinin kadınların toplumsal refahında ve statüsünde çok büyük gelişmeler sağlamadığı görülmüştür (Moser, 1989: 1813). Bunun nedenlerini anlayabilmek için sözü edilen dönemlerde uygulanan refah ve kalkınma yönlü politikaların iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Söz konusu politikalar, temelde aktif ve pasif aktörlerin belirlenmesine ve buna uygun politikalar uygulanmasına dayanmaktadır. Üretilen program ve projelerde kadınların özellikle ekonomik ve sosyal olarak pasif aktörler olarak görüldüğü ve bu bağlamda da sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, aile planlaması gibi alanlarda desteklendiği görülmektedir. Söz konusu süreçte aktif aktör olarak görülen erkek cinsinde görülen etkin ve üretken rollerin kadın açısından öncelikli görülmediği dikkati çekmektedir. Özellikle uluslararası projelerde kadınlar için küçük gelir sağlayıcı, çoğunlukla kısa zamanlı ve ekonomik olarak sürdürülemez olan

alanların, kadınların güçlenmesinden çok geleneksel rollerinin devam etmesine yol açtığı söylenebilir.

Özellikle 1970'lerden itibaren kadın ve kalkınma ile kalkınma sürecinde kadınların rolleri ile ilgili tartışmaların önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu süreçten itibaren uluslararası düzeyde bir dizi gelişme yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler (BM), 1975 yılını Kadın Yılı olarak belirlemiştir. BM'nin aynı yıl gerçekleştirilen Birinci Dünya Kadın Konferansı'nda 1976-1985 Kadın On Yılı olarak ilan edilmiştir. Kadın On Yılı'nın ana unsurları eğitim, sağlık ve istihdam olarak belirlenmiştir. Sözü edilen unsurlara bağlı olarak eşitlik, kalkınma ve barış temalarının kullanılması ve bir hareket planının belirlenmesi, kadınlara yönelik kalkınma planı oluşturmanın temelini oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler bünyesinde meydana gelen tüm bu gelişmeler ışığında "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" (CEDAW), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Aralık 1979'da kabul edilerek onay ve imzaya açılmış ve 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Dünya Kadın Konferansları, küresel anlamda kadın haklarının gelişmesine önemli katkılar yapmıştır. İlki 1975 yılında düzenlenen Dünya Kadın Konferansı'nın ikincisi 1980'de, üçüncüsü 1985'te, dördüncüsü 1995'te düzenlenmiştir. 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilen 4. Dünya Kadın Konferansı ile Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu isimli iki önemli belge kabul edilerek gözlemler ve hedefler ortaya konulmuştur.

3.2. Kalkınma Sürecine Kadınların Dâhil Edilmesine Yönelik Yaklaşımlar

Kalkınma, hiçbir zaman nötr olmamıştır. Kalkınma programları; politika, planlama ve uygulama kapsamında birçok karmaşık süreci içermektedir. Kadınlar ve kadınların kalkınma sürecindeki rollerine ilişkin konular, yıllardır artan bir ilgiyle araştırma konusu yapılmaktadır (Singhal, 2003: 166).

1950'lerde ve 1960'larda ortaya çıkan Refah Yaklaşımı, gelişmekte olan ülkelerde kadınlarla ilişkili en eski politika yaklaşımını ifade etmektedir. Bu yaklaşımda kadınlar, kalkınmanın pasif yararlanıcıları olarak görülmüştür (Moser, 2003: 58). 1970'lere kadar Refah Yaklaşımı kapsamında kalkınma politikaları, kadınlara yalnızca "eş" ve "anne" rolleri üzerinden yönelmiş ve anne-çocuk sağlığı ile doğurganlığın azaltılması konularına

odaklanmıştır (Momsen, 2009: 12). Kadınların yeniden üretici rolleri tanınmış ve uygulanan politikalar ile pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarını karşılama amacı güdülmüştür. Bu amacı gerçekleştirmede sağlık, beslenme, çocuk bakımı gibi destek hizmetlerine önem verilmiştir (Moser, 2003: 58). Zaman içinde modernizasyon ve büyüme odaklı geniş ekonomik stratejilerin yoksullara doğru "damlama" yoluyla yayılacağı ve genel ekonomik gelişmelerden yoksul kadınların fayda sağlayacağı varsayımından hareket eden Refah Yaklaşımı'nın başarısız olduğu ortaya çıkmıştır (Muyoyeta, 2007: 9).

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar geçen kadınları kalkınmanın pasif katılımcıları olarak değerlendiren Refah Yaklaşımı'nın etkileri sürmüştür. 1970'lere gelindiğinde refah odaklı politikaların kadınları daha iyi konuma getirmediğinin ortaya çıkmasıyla birlikte Refah Yaklaşımı'na yönelik tepkiler artış göstermiştir. Bu süreçten itibaren yıllar içinde kadınların kalkınma sürecine dâhil edilmesine ilişkin "Kalkınmada Kadınlar", "Kalkınma ve Kadınlar", "Toplumsal Cinsiyet ve Kadınlar" olmak üzere 3 temel yaklaşımın öne çıktığı görülmekle birlikte; bazı ortak dayanakları olan daha başka yaklaşımlar da söz konusu olmuştur.

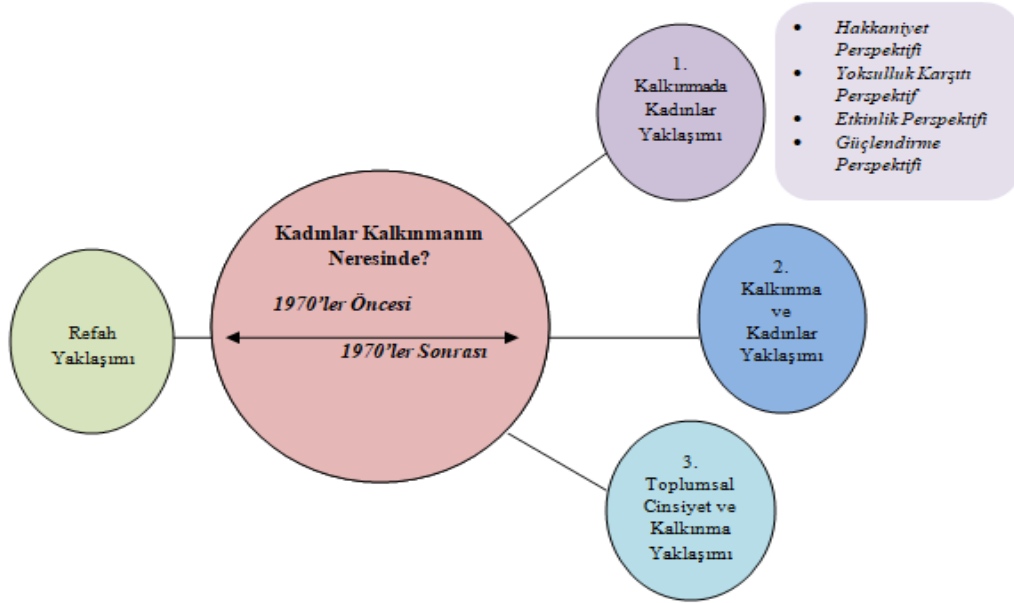
3.2.1. Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı (Women in Development)

Liberal feminist bir çerçeveyi temel alan Kalkınmada Kadınlar (KK) perspektifi, 1970'lerin başında özellikle Kuzey Amerika'da etkili olmuştur. Refah Yaklaşımı'na kadınları kalkınmanın pasif aktörleri olarak görmesine bir tepki olarak ortaya çıkmış ve etkili bir kalkınma için kadınların aktif katılımcılar olarak kalkınma sürecine "entegre edilmesi" gerektiği üzerinde durmuştur. Kadınların yeniden üretici rolleri ihmal edilmiş; ancak üretici rolleri dikkate değer biçimde görünür kılınmıştır. KK Yaklaşımı çerçevesinde hazırlanan programlar; istihdam ve gelir getirici fırsatlar yaratma, kredi ve eğitim imkânlarına erişim sağlama gibi kadınların pratik ihtiyaçlarına yönelerek kadınların "problem"ini kalkınma sürecinden dışlanma olarak teşhis etmiştir (Reeves ve Baden, 2000: 33). Bu bağlamda kadınların kalkınma sürecine entegre edilmesini de çözüm olarak ortaya koymuştur (Muyoyeta, 2007: 5). Gerekli yasal ve idari değişikliklerin yapılması ile kadınların ekonomik sisteme katılımının sağlanacağı varsayıldığından üretici sektörlerde kadınlara yönelik dezavantajları

asgari düzeye indirecek stratejiler geliştirilmesi gereği üzerinde durulmuştur (Ndimande, 2001: 134).

Kalkınma sürecinde kadın konularının görünür hale gelmesinde oldukça önemli bir katkısı olan KK Yaklaşımı, özellikle geleneksel rollerinden arındırılmadan ve ekonomik, politik, kültürel yapılar da değişiklik meydana getirmeksizin ekonomik alana yönlendirilmelerinden dolayı kadınların üçlü bir yük altına girmesine neden olmuştur (Brown, 2007: 62).

Şekil 1: Kadınların Kalkınmadaki Yerine İlişkin Politika Yaklaşımları

Moser'in Kalkınmada Kadınlar Öncesi yaklaşım olarak ifade ettiği Refah Yaklaşımı'na yönelik özellikle BM'nin Kadın On Yılı ilan ettiği 1976-1985 arası dönemde ortaya çıkan eleştiriler, kadın-kalkınma ilişkisinde çok sayıda alternatif yaklaşımın geliştirilmesine neden olmuştur. Söz konusu yaklaşımlar; hakkaniyet, yoksulluk karşıtı, etkinlik ve güçlendirme yaklaşımları olarak anılmaktadır. Moser, son derece ortak kökenleri paylaşan, aynı on yıl içinde ortaya çıkan, hiçbirini tam olarak özel olmamış olan bu yaklaşımların tümünü aralarında önemli farklılıklar olduğunu da vurgulayarak Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı olarak kategorize etmiştir. Biraz geç anlaşılacakla birlikte; söz konusu yaklaşımlar arasında açıklığa kavuşturulması gereken önemli farklılıklar söz konusudur (Moser, 2003: 58-62).

Tablo 1: Öncesi ve Sonrası ile Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı

Yaklaşım	Kökenleri	Popüler Olduğu Dönem	Amacı	Karşılanan İhtiyaçlar/Tanınan Roller	Açıklama	Soruna İlişkin Kavramlar	Çözüm İlişkin Kavramlar	Kalkınmaya Yönelik Müdahale Örnekleri
Refah	En Eski Yaklaşım: -Artık ⁴ Sosyal Refah Modeli -Modernizasyon Temelli Kalkınma Modeli	1950-1970'ler en popüler olduğu dönemdir; ancak hala kullanılabilmektedir.	Kalkınma sürecine kadınların daha iyi anneler olarak dâhil edilmesi amacını taşımaktadır. Bu amaç, kadınların kalkınmadaki en önemli rolü olarak görülmektedir.	Yeniden üretici role ilişkin P1'nin ⁵ karşılanması	Yeniden üretici role odaklanarak kadınları kalkınmanın pasif yararlanıcısı olarak görmektedir.	Kadın Yoksulluğu Kadınların Özel İhtiyaçları Korunmasız Grup olarak Kadınlar Kadınların düşük Sosyoekonomik Konumu	Sağlık, Beslenme, Çocuk Bakımı gibi Destek Hizmetlerinin Sağlanması	Doğum ve Sağlık Klinikleri Kurmak, Aşılamaya yönelik Sağlık ve Beslenme Eğitimi vermek
Hakkaniyet	Orijinal KK Yaklaşımı: -Modernizasyon Temelli Kalkınma Politikasının Başarısızlığı -Boserup'un Etkisi -BM Kadın On Yılı'nın İlanı	1975-1985: Kadın On Yılı'ndan itibaren ve süresince benimsenmeye çalışılmıştır.	Kalkınma sürecinde kadınlara hakkaniyet sağlama amacı taşımaktadır. Kadınlar kalkınmanın aktif katılımcıları olarak görülmektedir.	Kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliği azaltarak Devletin doğrudan yukarıdan aşağıya müdahalesi ile politik ve ekonomik bağımsızlık vermek suretiyle üçlü role ilişkin S1'nin ⁶ karşılanması	Kadınların bağımlı/ikincil konumunun erkeklerle olan ilişkileri üzerinden tanımlanması, Üçüncü Dünya Hükümetleri tarafından Batı Feminizmi olarak eleştirilerek tehdit olarak algılanmış ve ilgi görmemiştir.	Eşitsizliğin Yapısı Okullama, İstihdam, Kredi ve Mal-Mülk sahipliği gibi Alanlarda Kadınlara Karşı Ayrımcılık	Kadınlar için Eğitime ve Üretim Faktörlerine Erişimde Fırsat Eşitliği	Fırsat Eşitliğini Desteklemeye Yönelik Pozitif Ayrımcılık, Kadın Eşitliği ve Katılımcılığı Bağlamında Kalkınma Planlamasının Revize Edilmesi
Yoksulluk Karşıtı	İkinci KK Yaklaşımı: -Eleştiriler Nedeniyle Hakkaniyet Yaklaşımı'nın Yumuşatılması -Büyüme ve Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı ⁷ çerçevesinde Yeniden Dağıtım ile ilişkilidir.	1970'lerden itibaren ve hala sınırlı uygulama alanı bulabilmektedir.	Kadınların üretkenliğini artırmalarını sağlama amacı taşımaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki ekonomik eşitsizlik, ikincil konuma değil; yoksulluğa ilişkin, yoksulluk ise az gelişmişliğe ilişkin bir sorun olarak görülür. Kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliğin, gelir eşitsizliğinin azaltılması ile ortadan kalkacağını savunmuştur.	Özellikle küçük ölçekli gelir getirici projelerde olmak üzere bir gelir elde etme gibi Üretici role ilişkin P1'nin karşılanması	Düşük gelirli hanelerde yoksulluğun önlenmesi ve dengeli ekonomik büyümenin desteklenmesi için kadınların üretkenliğinin artırılması gereğinden hareketle temelde kadınların üretici rollerine odaklanmaktadır.	Kadınlar; Yeterli Derecede İstihdam Edilmeyen Üretken Olmayan Bağımlı Üretici Beceriler Konusunda Yetersiz	Özgüvenin ve Karşılıklı Bağımlılığın Desteklenmesi Üretici Beceriler Sağlamak; Kadınların Üretici Girişimlerini Desteklemek	Kadınlar için Gelir Yaratıcı Projeler Sabun Yapımı, Mum ve Tütsü Çubuğu Yapımı, Terzilik gibi Faaliyetler
Etkinlik	Üçüncü ve Hâkim KK Yaklaşımıdır.	1980'ler sonrası, en popüler KK Yaklaşımıdır.	Kalkınmanın daha etkin ve etkili olmasını sağlama amacı taşımaktadır.	Kadınların üçlü rolüne ve zaman esnekliklerine güvenerek sosyal hizmetlerin azalması bağlamında P1'nin karşılanması	Kadınlar tamamen iş kapasiteleri ve çalışma zamanlarını artırma yetileri üzerinden değerlendirilir. Hükümetler için de çok taraflı örgütler için de en popüler yaklaşımdır.	Kalkınma Planlamada Önceden Göz Ardı Edilen Kaynak Olarak Kadınlar Az Gelişmiş Beşerî Sermaye Olarak Kadınlar	Kadınların Gerçek Üretici Rollerini Tespit Etmek; Kadınları Eğitimler ve Gelişmiş Teknoloji Aracılığıyla ile Desteklemek Önceden Göz Ardı Edilen Kaynaklara Yatırım Yapmak	Kadınların Kalkınma Planları ile Bütünleşmesi Kadınların Kalkınması Anlayışının Anaakımlaştırılması Kadınlara Yönelik Danışma Hizmetlerinin Genişletilmesi Kadınların Üretim Faktörleri Erişiminin Artırılması için Teknoloji Sağlamak
Güçlendirme	En Yeni Yaklaşım: -- Hakkaniyet Yaklaşımı'nın Başarısızlığı -Üçüncü Dünya Ülkelerindeki Kadınların Örgüt Deneyimleri ve Feminist Yazın	1975'lerden itibaren ortaya çıkmış ve 1980'lerde hız kazanmıştır. Hala sınırlı uygulama alanı bulabilmektedir.	Daha fazla kendine güven sağlayarak kadınların güçlendirilmesi amacı taşımaktadır. Kadınların ikincil konumları, yalnızca erkeklerle değil; sömürgeci ve yeni sömürgeci kalkınma modeli ile de ilgili bir sorundur.	Kadınların üçlü rolü aracılığıyla S1'nin karşılanması; Aşağıdan yukarıya bir yaklaşımla P1 üzerinden S1'ye ulaşılması	Ana referans noktası, kadınların "üçlü rolü" dür ve kadınların karar alma sürecine katılımına vurgu yapmaktadır. Ana stratejisi, farkındalığı artırmak ve değişimin sağlanmasında aktif katılımcılar olarak kadınların konumunu sağlamlaştırmaktır.	Toplumsal Cinsiyete Dayalı Eşitsiz Güç İlişkileri Ataerkillik Direnci	Vicdanlılık Seferberlik Dayanışma Toplu Eylem	Temel Projeler; Kadınlara Yönelik Toplu Eylem Projelerinin Desteklenmesi Demokratikleşme ve Siyasal Eylem İle İlişki Kurmak

Kaynak: Moser, 1989: 1807-1816; Singhal, 2003: 172, 173.

⁴ "Artık", Toplumsal arta kalan ve iyileştirilmesi gereken anlamındadır.

⁵ Pratik İhtiyaçlar

⁶ Stratejik İhtiyaçlar

⁷ Kadınların, ailelerinin en temel ihtiyaçlarını daha etkin sunabilmeleri anlayışına dayanmaktadır.

3.2.2. Kalkınma ve Kadınlar Yaklaşımı (Women and Development)

Kalkınma ve Kadınlar (KvK) Yaklaşımı, yaklaşık olarak 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkmıştır (Rathgeber, 1990: 490). KK Yaklaşımı'na yönelik eleştiriler sonucunda ortaya çıkan KvK Yaklaşımı'nın temel argümanı, kadınların her zaman kalkınma süreçlerinin önemli aktörleri olduğudur (Muyoyeta, 2007: 6). Dolayısıyla KvK Yaklaşımı, kadınların KK Yaklaşımı'nın vurguladığı gibi "entegre" edilmeye değil; katkılarının kabul edilmesine ve mevcut eşitsizliklerin sorgulanmasına ihtiyaçları olduğunu ortaya koymuştur (Zwart, 1992: 16).

KvK Yaklaşımı, kadınların konumuna ilişkin KK Yaklaşımı'nın sunduğundan çok daha eleştirel bakış açısı sunmakla birlikte; ataerkillik, farklı üretim biçimleri ile kadınların ikincil konumları ve kadınlara yönelik baskılar arasındaki ilişkinin kapsamlı bir analizini yapmak konusunda yetersiz kalmıştır. Bu anlamda kadınların durumunu, öncelikli olarak uluslararası düzeyde var olan eşitsizlikler ile sınıflar arası eşitsizlikler çerçevesinde ele almıştır. Ancak sözü edilen sınıf etkisinin teorik düzeyde kaldığı, pratikte ise tıpkı toplumsal cinsiyet gibi sınıf etkisinin de dikkate alınmadığı ifade edilebilir (Rathgeber, 1990: 493). Gerek KK Yaklaşımı ve gerekse KvK Yaklaşımı, sorunun altında yatan sınıf, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konulara değinmediğinden söz konusu yaklaşımlardan türetilen stratejilerin her zaman başarılı olmadığı söylenebilir (Zwart, 1992: 17).

3.2.3. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı (Gender and Development)

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (TCvK) Yaklaşımı, KK Yaklaşımı'na yönelik sosyalist feminist eleştirilerden doğmuş ve kadınları homojen bir grup olarak ele alan analizi, erkekler ve kadınlar arasında toplumsal olarak belirlenen toplumsal cinsiyet ilişkilerine doğru kaydırmıştır (Brown, 2007: 62). Kalkınma politikası ve uygulamasına TCvK Yaklaşımı, erkekler ve kadınlar arasındaki toplumsal olarak inşa edilmiş temel farklılıklara odaklanmakta ve mevcut toplumsal cinsiyet rollerine ve ilişkilerine meydan okumanın gerekliliğini vurgulamaktadır. TCvK Yaklaşımı, KK politikasının kadınların yaşamını değiştirmede ve kalkınma gündeminin genişlemesini etkilemede yetersiz kalmasının yarattığı hayal kırıklığından ortaya çıkmıştır. TCvK Yaklaşımı, KK Yaklaşımı'nın kadınlara tek başına

odaklanmasına ve kadınların asıl problemini kadınlar ve erkekler arasındaki güç dengesizliği olarak görmesine meydan okumuştur (Reeves ve Baden, 2000: 33).

TCvK Yaklaşımı'nda toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kalkınma süreci arasında etkileşimli bir ilişki söz konusudur. Toplumsal cinsiyet rolleri ve ideolojileri toplumsal yapının bir parçası iken kamu politikaları toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirebilecek bir öneme sahiptir. Bu kapsamda kadınların yalnızca işgücüne katılımı değil; sağlık koşulları, üreme hakları, kadın reisli haneler, hane içi eşitsizlikler, kadına yönelik şiddet, karar alma süreci, kollektif eylem gibi konular da araştırılmaktadır. TCvK Yaklaşımı kapsamında kalkınma ve büyüme konularına yönelik önceki neoliberal ekonomi politikalarının, kadınlara ve yoksullara karşı önyargılı olduğu görüşü hakimdir. Kadınların yaptığı işler, üretici ve yeniden üretici alanları benzersiz biçimde kapsamamasına rağmen; kamu politikaları bu durumu göz ardı etmekte ve neoliberal ekonomi politikaları kadınların yükünü artırmaktadır (Moghadam, 1998: 591). Bu kapsamda TCvK Yaklaşımı, pratik ihtiyaçların karşılanmasını kısa vadeli bir hedef olarak ele alırken; stratejik ihtiyaçların karşılanmasını toplumsal hayatta kadınların konumlarının iyileştirilmesine yönelik uzun vadeli bir hedef olarak ele almıştır. Stratejik ihtiyaçlar toplumsal cinsiyet ilişkileri ile tutumlarının dönüşümünü de içerdiğinden KK Yaklaşımı'nın aksine TCvK Yaklaşımı açık biçimde erkekleri de kapsamaktadır (Danielsson ve Jakobson, 2008: 32).

4. Türkiye'de Planlı Kalkınma Dönemi Bağlamında Kadınların Kalkınmadaki Yeri

Kadınların kalkınma sürecindeki rolüne ağırlık veren teorik yaklaşımlardan her biri farklı türdeki kalkınma projelerine öncülük etmiş ve etmeye devam etmektedir. Ancak söz konusu yaklaşımlar, kavramsal olarak tamamen farklı olmadığı gibi çoğu zaman bir kalkınma projesinin tek bir teorik çerçeveye yerleştirilmesinin mümkün olmadığını da belirtmek gerekmektedir (Rathgeber, 1990: 495). Söz konusu durum, ilk kalkınma planından bu yana Türkiye'de benimsenen kalkınma anlayışında da kendini göstermektedir. Geçmişten günümüze bazı kalkınma planlarının, önemli ölçüde belirli teorik yaklaşımların izini taşıdığı görülse de bu varsayımın tüm kalkınma planları için var olmadığı ifade edilmelidir.

Tablo 2: Kalkınma Planlarında Kadınlar

Kalkınma Planı ⁸	Kadın Vurgusu
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	Kadınların toplum hayatında eşit haklar elde etmelerine yönelik değişimlere bu dönemde başlanmıştır. Kadınlara sağlık alanında eğitimler verilmesi ve aile planlamasının yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Kız Teknik Öğretim'in kadınları "ev kadını" olarak geliştirmeye ve "yapılarına uygun" mesleklere hazırlamaya odaklanması benimsenmiştir.
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	Okul öncesi eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Yaygın ve örgün eğitim veren mevcut eğitim kurumlarının imkanlarının artırılmasına yönelik geniş bir perspektif benimsenmiştir. Örgün eğitim kurumlarının özellikle ekonominin talep ettiği yönde işgücü yetiştirilmesine, yaygın eğitim kurumlarının ise kadınların 'ev kadını ve anne' olarak Türk toplumundaki değerini artırmak üzere 'Kadın Eğitimi Programları' uygulamasının üstünde durulmuştur. Hali hazırda ana-çocuk sağlığı, halk sağlığı, aile planlaması programları kapsamında verilen eğitimlerin bu Plan döneminde özel olarak geliştirilmesi hedeflenmiştir.
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	Okul öncesi eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılarak devamına bu dönemde de önem verilmiştir. Kız Enstitülerinin, ev kadınlığı ve annelik eğitimleri vermek yanında öğrencilerin "çağdaş" mesleklere yönlendirilmesini sağlayacak Kız Meslek Liselerine dönüştürülmesi planlanmıştır. Kız Sanat Okullarında ise kültür ve mesleki beceri kazandırmanın yanı sıra kadınlara beslenme, çocuk bakımı gibi konularda da eğitim verilmesi amaçlanmıştır.
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)	Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda hızlı kentleşme ve sanayileşme ile birlikte çalışan annelerin çocuklarına yönelik bakım hizmetleri ihtiyacının üzerinde durulmuştur. Kadınlara yönelik önlemler; ana-çocuk sağlığı, aile planlaması, çocukların ve anne adaylarının beslenme sorunları kapsamında ele alınmıştır. Bunlara ek olarak Kız Meslek Liselerinde sürdürülmekte olan geleneksel programlarının, yaygın eğitim programları çerçevesinde ele alınması, üretime yönelik olarak yeniden düzenlenecek programların teknik liseler bünyesinde uygulanmasının sağlanması konusuna değinilmiştir.
Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)	Plan'da Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda olduğu gibi sanayileşme ile beraber yaşanan sosyoekonomik dönüşümün kadınların çalışma hayatına katılımlarını artırdığını ve bu bağlamda söz konusu annelerin çocuklarına yönelik kreş, anaokulu ve gündüz bakım evlerinin yaygınlaştırılması gerektiği üzerinde durulmuştur.
Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)	Ailenin, kadını ve çocuğun korunması ve eğitilmesi hususları benimsenmiştir. Kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesi, tarım dışı istihdamın yaygınlaştırılması ve çalışan kadınların çalışma hayatı, sosyal güvenlik, sağlık, mesleki eğitim, yeniden işe alınma gibi konularda karşılaştıkları sorunların giderilmesi amaçlanmıştır. Ekonomik kalkınmanın nimetlerinden daha fazla faydalanmaları için sağlık, eğitim ve istihdam imkanlarının artırılması ve kadının statüsünün her bakımdan iyileştirilmesi anlayışı benimsenmiştir. Kadınların çalışma hayatına daha fazla katılmalarını sağlayacak meslek edindirme ve beceri kazandırma çalışmalarına ağırlık verilmesi, özel programlar ve projeler geliştirilmesi planlanmıştır.
Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	Kadınların, eşit statüde bireyler olarak toplumsal yaşamın her alanına katılımlarının sağlanması esas benimsenmiştir. Bu kapsamda eğitim, sağlık, çalışma hayatı, sosyal güvenlik ve istihdam alanlarında kadının statüsünün iyileştirilmesi ve yasal açıdan kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesi için çeşitli tedbirlerin hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Kadınların da refahtan en üst düzeyde yararlanabilmesi için kız çocuklarının ve kadınların eğitimine ağırlık verilmesi ile kadınların kalkınma sürecine katılımının geliştirilmesi planlanmıştır. Aileyi korumak ve desteklemek amacıyla uygulanacak politikalarda kadın-erkek eşitliğinin güçlendirilmesine özen gösterilmesi benimsenmiştir. Türk Medeni Kanunu'nda yer alan, ikametgah, aile reisliği, soyadı, evlilik birliğinin temsili, husumet ehliyeti, evlilik yaşı, mal rejimi, eşlerin meslek ve sanatı, miras, ev eşyaları, resmi nikah ve nafaka gibi konularda gerekli düzenlemenin yapılması; evlilik süresince edinilen maddi birikimde eşler arası mal birliği ilkesinin uygulamaya geçirilmesi; aile içi sorumlulukların eşit paylaşılması ve kadının toplumsal yaşama eşit biçimde katılımının sağlanması; Ceza ve Vergi Kanunlarında kadın-erkek eşitliğini bozucu ve kadını güç durumda bırakan hususların eşitlikçi bir anlayışla düzenlenmesi; çalışma hayatını düzenleyen yasalarda gebelik ve doğum izni, kreş ve çocuk bakımevi açılması ile ilgili maddelerde kadının çalışma yaşamından kopmasının önlenmesi, aile birliğinin güçlendirilmesi ve çalışan annelerin çocuklarının yeterli bakım imkanına kavuşturulmasına yönelik değişiklikler yapılması hususları belirlenmiştir.
Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)	Başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere kadın nüfusunun bilgi ve becerilerini artırmaya yönelik kurslara hız verilmesi planlanmıştır; kadının statüsünün yükseltilmesi ve kalkınma sürecine entegrasyonu amacıyla Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) kurulmuştur. Kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi, etkinlik alanlarının genişletilmesi ve eşit fırsat ve imkanlardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyesinin yükseltilmesi; kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımlarının sağlanması hedeflenmiştir. Toplumun kadınlara karşı ön yargılardan arındırılması için örgün ve yaygın eğitim yanında yazılı ve görsel iletişim araçlarından yararlanılması benimsenmiştir. İşsizliği önleyici tedbirler alınması, işsizlik riskiyle karşılaşabilecek beceri düzeyi ve ücret seviyeleri oldukça düşük kişilerin işsiz kalmalarını önleyici ve niteliklerini artırmayı hedefleyen aktif ve pasif istihdam politikaları uygulanması, tarım sektöründeki ücretsiz aile işçilerine ve kentlerde ev kadınlarına ve gençlere yönelik olarak katma değer yaratıcı projeler geliştirilmesi planlanmıştır.

⁸Kalkınma Planlarına ilişkin detaylı bilgi için Beş Yıllık Kalkınma Planları, kendi dönemlerinin Devlet Planlama Teşkilatı ve Kalkınma Bakanlığı kaynaklarından incelenebilir.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)	Özellikle kırsal kesimdeki kız çocuklarının eğitime erişimlerinin kolaylaştırılması ve ilköğretimde okul terklerinin azaltılması için gerekli tedbirlerin alınması planlanmıştır. Hayvansal ve tarımsal üretimin ve pazarlamanın geliştirilmesine yönelik çok sayıda hizmet belirlenmiş ve sözü edilen hizmetlerin kadın çiftçileri de kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. İşgücü piyasasında zorluklarla karşılaşan kadınlar için fırsat eşitliği sağlanması planlanmıştır. Kadınların işgücüne ve istihdama katılımlarının artırılması amacıyla çocuk ve diğer bakım hizmetlerine erişimlerinin kolaylaştırılması ile mesleki eğitim imkanlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Plan dönemi kapsamında ayrıca kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla bu konudaki toplumsal bilincin artırılması planlanmıştır.
Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)	İlk ve orta öğretimde başta kız çocukları olmak üzere tüm çocukların okula erişiminin sağlanması, sınıf tekrarı ve okul terklerinin azaltılması planlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında, kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamdaki rolünün güçlendirilmesi, aile kurumunun korunarak statüsünün geliştirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin kuvvetlendirilmesinin hedeflendiği Kalkınma Planı'nda kadınların karar alma mekanizmalarında daha fazla yer almaları, insana yakışır iş anlayışıyla istihdamının artırılması, iş sağlığı ve güvenliği şartlarının iyileştirilmesi, kadın girişimciliğin yaygınlaştırılması, aile ve iş yaşamının uyumlaştırılması için güvenceli esneklik ebeveyn izni gibi birtakım modeller geliştirilmesi, erken çocukluktan başlayarak yaygın ve örgün eğitim ile bilinç düzeyinin artırılması, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme konusunda farkındalık oluşturularak örnek uygulamaların geliştirilmesi, eğitim ve beceri düzeylerinin yükseltilmesi politikalarına yer verilmiştir.

4.1. Kadınları Kalkınma Sürecine Dâhil Eden Yaklaşımlar Çerçevesinde Türkiye'nin Kalkınma Sürecinin Değerlendirilmesi

→ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kız çocuklara ve kadınlara kalkınma sürecinde önemli bir rol atfemediği görülmektedir. Kadınların özellikle "ev kadını" olma ve ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlarda "kadınlara uygun" işlere hazırlanma konularında yetiştirilmesi, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi hedefler benimsenmiştir. Bu anlamda Plan'ın, kadınların yeniden üretici rollerine odaklanarak Pratik İhtiyaçlarını karşılamak eğiliminde olduğu ifade edilebilir. Teorik gelişmeler temelinde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 1970'lere kadar kadınlar ve kalkınma ilişkisi kurulmasında öne çıkan Refah Yaklaşımı'nın bakış açısını taşıdığı söylenilebilir. Plan'da yer verilen kadınların iyi eş ve anne olmaları, ana-çocuk sağlığı, doğurganlığın kontrol altına alınması gibi hususlara yönelik önlemler söz konusu bakış açısının yansıması niteliğindedir.

→ Birinci Plan'da kız enstitülerinde eğitimin amacı iki ana ilkede belirlenmiş, kız öğrencileri iyi bir ev kadını olarak yetiştirmek ve kadınlar için uygun gelen mesleklere hazırlanmalarını sağlamak olmuştur. Birinci Plan döneminde başlatılan kız enstitülerinin öğretim programlarına öğretim sistemi ihtiyaçlarını karşılayacak yön kazandırma çalışmaları İkinci Plan döneminde de devam etmiş ve sınırlı ölçüde başarı kazanılmıştır. Birinci Kalkınma Planı'nda kadınlara biçilen ev kadını ve anne rolünün İkinci Kalkınma Planı'nda da devam ettiği, hedeflerin bu anlayış çerçevesinde belirlendiği görülmektedir. Birinci Plan'dan farklı olarak İkinci Kalkınma Planı'nda sözü edilen rollerin, adeta bir eğitim seferberliği ile geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması vurgusu yapılmaktadır. Bu bağlamda İkinci Beş Yıllık

Kalkınma Planı'nın da Refah Yaklaşımı'nın bakış açısını koruyarak yeniden üretici roller ile Pratik İhtiyaçların karşılanması konularına vurgu yaptığı söylenebilir.

→ Üçüncü Kalkınma Planı, belirlenmiş olan uzun dönemli perspektife de bağlı olarak birçok açıdan önceki planların devamı niteliğinde olmakla birlikte; Kız Enstitülerinin Kız Meslek Liselerine dönüştürülmesi ve bu kapsamda "çağdaş" meslek dallarına yönelik eğitim verilmesi anlayışının benimsenmesi yönünden önceki planlardan ayrılmaktadır. Ancak özellikle Kuzey Amerika'da 1970'ten itibaren yaygınlaşmaya başlayan kadınların kalkınma sürecine entegrasyonu üzerinde duran Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı'nın etkileri Plan'da görülmemektedir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, tıpkı kendisinden önceki Planlar gibi belirli yönlerden 1970 öncesi Refah Yaklaşımı'nın bakış açısını yansıtmaktadır.

→ 1970'lerin sonunda kaleme alınan Dördüncü Kalkınma Planı, dünyada ve Türkiye'de ekonomik darboğazların ve siyasi bunalımların yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Plan'da anne-çocuk sağlığına ilişkin konuların yaydıkları negatif dışsallıklar nedeniyle bir halk sağlığı sorunu olarak ele alındığı söylenebilir. Aile planlaması, çocuk ölümlerinin azaltılması, beslenme sorunlarının giderilmesi gibi hususlar, geleceğin işgücünü yetiştiren kadınların yeniden üretici rolüne odaklanmakta ve Pratik İhtiyaçları karşılama eğiliminde olmaktadır. Plan'da kadınların, çalışan anne rolü ile ele alındığı; ancak kadınların çalışma hayatında yer alma koşullarının ve bunların geliştirilmesinin üzerinde durulmadığı açıkça görülmektedir. Hızlı büyüme ve sanayileşme anlayışının benimsendiği Plan'da kadınlara yönelik sınırlı vurgunun olması ve bunların da daha çok annelik rolüne bağlı olarak açıklanması, kadınların kalkınma sürecinde pasif katılımcılar olarak görüldüğü ve hala büyük ölçüde Refah Yaklaşımı'nın takip edildiği izlenimini yaratmaktadır.

→ Kadınların gelir getirici işlere belirli bir strateji doğrultusunda yönlendirilmediği Plan'da daha önceki Planlarda olduğu gibi özellikle genç işsizliğin önlenmesi genel bir kategori olarak benimsenmiş ve erkeklerle birlikte kadınlar da bu kategori içinde yer almıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da anne-çocuk sağlığı, aile planlaması, bebek ölüm hızının yavaşlatılması gibi kadınların Pratik İhtiyaçlarını karşılamaya yönelik önlemlere ağırlık verilerek Refah Yaklaşımı kapsamında kadınların yeniden üretici rolüne ve pratik ihtiyaçların karşılanmasına odaklanıldığı söylenebilir.

→ Altıncı Kalkınma Planı'nda kadınlara ilişkin konular, "Aile - Kadın - Çocuk" başlığı altında ele alınmıştır. Ancak diğer Planlardan farklı olarak kadınların "ev kadını" ve

“anne” rolüne daha az vurgu yapıldığı görülmektedir. Kadınların kalkınma sürecindeki rolü, çalışma hayatına dâhil olma ve çalışma sürecinde karşılaştıkları sorunların giderilmesi bağlamında ele alınmış; sağlık, eğitim ve istihdam imkanlarının artırılması gibi konulara ağırlık verilmiştir. Bu bakımdan özel programlar ve projeler geliştirme hususları üzerinde durularak üretici role ilişkin pratik ihtiyaçların karşılanmasına önem verilmiştir. Bu özellikleri dolayısıyla Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın, kadın-kalkınma ilişkisi bakımından belirli ölçülerde Refah Yaklaşımı'na tepki olarak ortaya çıkan Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı'nın bakış açısını yansıttığı söylenebilir.

→ Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın kadınların kalkınma sürecine dâhil edilmesi konusunda ortaya koyduğu spesifik hedefler, Plan'ı, daha önceki kalkınma planlarından belirgin şekilde ayırmaktadır. Ailenin korunmasına yönelik tedbirlerin kadın-erkek eşitliğini sarsmayacak mahiyette olması gerektiği üzerinde durulan Plan'da kadınların “ev kadını” ve “anne” rolüne özellikle değinilmediği görülmektedir. Kadın-erkek eşitliğine yapılan vurgu ile kadınlara yönelik ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasında ve kadınların kalkınma sürecinde daha fazla rol almalarına yönelik önlemlerin hayata geçirilmesinde devlete düşen görevi açıkça ifade etmesi bakımından Orijinal KK Yaklaşımı olarak anılan Hakkaniyet Yaklaşımı'nın perspektifini yansıttığı söylenebilir. Bu bağlamda devletin doğrudan yukarıdan aşağıya müdahalesi ile politik ve ekonomik bağımsız sağlayarak kadın-erkek eşitsizliğinin azaltılmasına ve üçlü role ilişkin stratejik ihtiyaçların karşılanmasına odaklanıldığı ifade edilebilir.

→ Sekizinci Kalkınma Planı, kalkınma sürecine katılmaları bakımından kadınların eğitim sorununa önem verilmesi; istihdam edilme ve işsizliğin önlenmesi, kadınların karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılması gibi hususlar ile özellikle kadınlara yönelik toplumsal ön yargıların giderilmesinde farkındalık yaratacak ilkeler ortaya koyarak ve “kadınların güçlendirilmesi” vurgusunu ön plana çıkararak belirli ölçülerde Güçlendirme Yaklaşımı'nın bakış açısını yansıtmıştır. Eşitsiz ve dezavantajlı koşulların, kadınların güçlendirilmesi ile ortadan kaldırılmasının bir anlayış olarak benimsenmesi, pasif işgücü politikalarına ek olarak aktif politikaların da hayata geçirilmesi ile aşağıdan yukarıya bir yaklaşımla pratik ihtiyaçlar üzerinden stratejik ihtiyaçların karşılanmaya çalışılması bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu Plan döneminde de kadınlar, aile ve çocuk konuları ile birlikte

ele alınmıştır. Ancak Plan'da kadınların "ev kadını" ve "anne" rolüne özellikle vurgu yapılmadığı da görülmektedir.

→ Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda özellikle kadınların eğitimi ve istihdamı konularına ağırlık verildiği; fırsat eşitliğinin sağlanması, ayrımcılığın önlenmesi gibi hususlara yer vererek Hakkaniyet Yaklaşımı perspektifine gönderme yapıldığı söylenebilir. Öte yandan belirli ölçülerde Sekizinci Kalkınma Planı'nda kendini gösteren Güçlendirme Yaklaşımı'nın etkilerinin devam ettiği de görülmektedir. Nitekim Plan döneminde kadının işgücüne katılımı (2006'da %23,6 iken 2012'de %29,5'e yükselmiştir) ve karar alma süreçlerindeki etkinliği artmış, Anayasaya kadına yönelik pozitif ayrımcılık ilkesi dâhil edilmiş, kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla düzenlemeler yapılmış ve TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuştur.

→ Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın, belirli yönlerden Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı perspektifini taşıdığı ifade edilebilir. Plan'da kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında sosyal, kültürel, ekonomik hayata katılımının artırılması; toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirme hususunda kamu politikalarına rol biçilmesi; toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe uygulamalarının geliştirilmesi gibi TCvK Yaklaşımı kapsamında ele alınan konulara yer verilmiştir. Öte yandan kadınların istihdam edilmesine ilişkin hususlar iş-aile yaşamı dengesi çerçevesinde ele alınmış olup "esnek ve güvenceli" çalışma koşullarına, ebeveyn izni gibi konulara vurgu yapılmıştır. Ancak gerekli denetimlerin yapılmadığı bir ortamda, sözü edilen durumun, işgücü talep edenler tarafından ekonomik anlamda suistimal edilmeye uygun koşullar yaratmasının mümkün olduğu ifade edilebilir.

4.2. Kalkınma Sürecinde Kadınların Yeri Bakımından Kamu Mali Politikalarının Önemi

Temel makroekonomik amaçlar doğrultusunda birtakım ekonomik, sosyal, mali ve siyasi amaçlara ulaşmak için mali politika araçları kullanılması, maliye politikasının kapsamını oluşturmaktadır. Sözü edilen araçlarla oluşturulan harcama, vergi ve bütçe politikaları ile kadınların statüsünün yükseltilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının kurumsallaştırılması ve bu yaklaşımla sürdürülebilir kalkınma düzeyinin yakalanması mümkündür.

Konuları bakımından değerlendirildiğinde vergiler gelir, servet ve gider unsurlarını kapsamaktadır. Gelir vergisi kapsamında kişisel gelir vergisi, gerçek kişilerin kazanç ve iratlarını vergilendirirken; kurumlar vergisi, tüzel kişilerin kazanç ve iratlarını vergilendirmektedir. Kalkınmaya kadınların dâhil edilmesi bakımından kadınların gelirlerinin muafiyet, istisna ve indirim gibi yollarla vergi dışı tutulması vergi politikası kapsamında bir önlem olarak değerlendirilebilir. Nitekim ülkemizde hane içinde kadınlar tarafından üretilen ürünlerin düzenlenen kermes, festival, panayır ile kamu kurum ve kuruluşlarınca geçici olarak belirlenen yerlerde satılması sonucu kadınların elde ettikleri gelirler vergiden muaf tutulmuştur. Kurumlar vergisi bakımından ise kadınların işgücüne katılımını artıracak önlemler alan şirketlerin, sözü edilen önlemlere yönelik faaliyetleri vergi dışı tutulabilmektedir. Ülkemizde özel kreş ve gündüz bakımevlerinin faaliyete geçtiği dönem itibari ile beş vergilendirme dönemi, gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutulması bu kapsamda değerlendirilebilir. Kreş ve gündüz bakım evlerinin yaygınlaşması ile kadınların, yeniden üretici role bağlı olarak çoğunlukla kadın işi olarak değerlendirilen bakım faaliyetlerinden zaman tasarrufu sağlamaları ve söz konusu zamanı üretken faaliyetlere yönlendirerek kalkınma sürecinin aktif katılımcısı olabilmeleri mümkündür.

Gelir üzerinden alınan dolaysız vergiler, kadınları, erkekleri etkilediğinden daha farklı etkilemektedir. Çünkü kadınlar, genellikle erkeklerden daha düşük ücretler kazanmakta, işgücü piyasalarına yaşamlarının farklı aşamalarında girip çıkmakta, hane içinde, aile şirketinde ve topluluk içinde ücretsiz işçilik ve bakım faaliyetleri üstlenmektedirler (Capraro, 2014: 9). Bu açılarından değerlendirildiğinde genel ekonomik koşullarla uyumlu olarak kadınların işgücü piyasalarına girmeleri ve devamlılık göstermesini sağlayacak birtakım teşvik politikalarının gerekli olduğu söylenebilir.

Servet ve servetin el değiştirmesi üzerinden alınan vergiler, servetin ve refahın daha adil dağılmasına hizmet ederek toplumdaki dezavantajlı kesimlerin korunması işlevi görmektedir. Sosyoekonomik hayattaki rolleri ve sorumlulukları dolayısıyla özellikle işgücü piyasalarında çeşitli ayrımcılıklara maruz kalan kadınların servet vergileri aracılığıyla statüsünün yükseltilmesi, vergilemenin sosyal amacına hizmet edebilecektir.

Mükelleflerin özel durumlarını dikkate almayan; objektif karakterli gider vergileri, tüketim üzerinden alınmaktadır. Tüketime yönelik harcamalar, yoksul insanların ve özellikle de kadınların gelirinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu kapsamda örneğin; temel tüketim maddeleri üzerindeki katma değer ve gider vergilerinin oranının sıfır olarak uygulanması ya da söz konusu tüketimin vergiden istisna tutulması mümkündür. Bu noktada oluşacak gelir ihtiyacının karşılanması için ise daha varlıklı kesimlere yönelik muafiyet ve indirimlerin en aza indirilmesi ya da kaldırılması sağlanabilir (UN Women, 2015: 16).

Kamu harcama politikası ile kadınların toplumsal statüsünün yükseltilmesi amacı güdülebilir. Transfer harcamaları ve reel harcamalar bağlamında değerlendirildiğinde; devletin karşılıksız olarak yaptığı, dezavantajlı kesimlerin yaşam standardının yükseltilmesi amacı taşıyan ve toplumda refahın sözü edilen kesimler lehine el değiştirmesine hizmet eden sosyal amaçlı transfer harcamaları önemli araçlar olarak değerlendirilmekte, reel harcamaların rolü ise genellikle göz ardı edilmektedir. Reel harcamalar, cari harcamalar ve yatırım harcamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cari harcamalar içinde yer alan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlara yapılan harcamalar, kalkınma carisi olarak değerlendirilir ve diğer cari harcamalardan farklı olarak faydası yapılmış olduğu dönemi aşarak ileriki yıllara taşmaktadır. Kadınların kalkınma sürecine dâhil edilmesinde beşeri sermayeye nitelik kazandıran üretimi ve dolayısıyla refahı artıran sağlık, eğitim, sosyal güvenlik harcamaları kritik öneme sahiptir.

Yatırım harcamaları ise ülkenin üretim kapasitesini artırması bakımından kadınların sosyoekonomik statüsünün yükseltilmesinde önemli harcamalar olarak ele alınabilir. Özellikle kırsal alanlarda kadınların enerji kaynaklarına erişmek için harcadığı zamanın alternatif maliyetinin yüksek olduğu bilinmektedir. Ayrıca fiziksel kapasite yetersizliğinden dolayı kimi bölgelerde birtakım hizmetin sunulamaması önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla fiziksel altyapı harcamaları kadınların bakım yükünü azaltarak boşa çıkan zamanın ücretli işlerde kullanılmasına imkan verebilmektedir. Eğitimde ve sağlıkta toplumsal cinsiyet eşitliğinin destekleyen sosyal harcamalar ile üretkenlik ve gelir açısından ekonomi çapında ilerlemeler sağlanabilmektedir. Kamu kesiminin fiziksel altyapı ve sosyal harcamaları sayesinde gelir artacağından sürdürülebilirlik çabalarını finanse etmek için hükümet düzeyinde

daha fazla kaynak yaratılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden yatırımlar, diğer sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik olarak da kaynak yaratmaktadır (Seguino, 2016: 2).

Genellikle büyük altyapı harcamalarının finansmanı için uygun görülen açık bütçe politikası, toplumsal cinsiyete duyarlı harcamaları finanse etmek konusunda başvurulabilecek bir araçtır. Eğitime, sağlığa, temiz suya ya da sıhhi ihtiyaçlara yönelik harcamalar çoğunlukla "tüketim" olarak görülmekte iken aslında üretkenliği artırabilir, özel yatırımları özendirir ve açığın kapatılması için gereken vergi gelirlerini yaratacak yüksek büyüme oranlarını teşvik edebilir (UN Women, 2015: 16). Sağlıklı koşullardan yoksunluğun, sosyal ve biyolojik nedenlerden ötürü daha farklı risklerle karşı karşıya kaldıkları ve daha farklı ihtiyaçları olduğu gerçeğinden hareketle kadınları, erkeklerden daha farklı şekillerde etkilediğini belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal korumanın ve temel sosyal hizmetlerin açık bütçe politikası ile finanse edilmesinin güçlü gerekçeleri bulunmaktadır. Çünkü beşeri sermayeye yapılan söz konusu kritik harcamalar, daha güçlü ekonomiler ve daha adil toplumlar yaratabilecektir (UN Women, 2015: 16).

Gelirlerin toplanması ve harcamaların yapılmasına ilişkin kararların değerlendirilmesinde ve yönlendirilmesinde son yıllarda artan oranda toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemeye başvurulmaktadır (UN Women, 2015: 16). Toplumda farklı ihtiyaçları, görevleri ve sorumlulukları; farklı ihtiyaçları ve beklentileri olan kadınlar ile erkeklerin mevcut mali politikalarından benzer şekilde etkilenmeleri çok olası değildir. Farklı harcama türleri, kadınlar ve erkekler tarafından farklı düzeylerde tüketildiği gibi bunlardan sağladıkları faydalar da farklı olmaktadır. Dolayısıyla kamu mali politikalarının kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkileri söz konusu olmaktadır. Bu noktada toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, sözü edilen farklı etkilerin analiz edilmesi ve bütçelemeye ilişkin süreçlerin toplumsal cinsiyet bakış açısıyla düzenlenmesi gereği üzerinde durmaktadır (Holvoet, 2007: 276). Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe, kadınlar-erkekler ile kız-erkek çocuklar bakımından kamu kaynakları kullanımının ve kamusal finansmana katılımının hakça gerçekleşmesini dikkate alan bütçe olarak ifade edilebilir. Kadınlar için ayrı bir bütçe anlamına gelmeyen toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe, bütçelerin düzenlenmesi ve uygulama sonuçlarının izlenmesinde kadınların mevcut

dezavantajlı konumunun kabulünden hareket edilmesi üzerinde durmaktadır (Günlük Şenesen, 2008: 2).

Değerlendirme ve Sonuç

Kalkınma sürecinde "cinsiyete" dayalı bir bakış, gerek literatür ve gerekse uygulama anlamında çok gereksinim duyulmamış bir konudur. Kalkınma, kapsamı gereği bütünsel yaklaşılması gereken; ancak bir o kadar da bütünün içinde yer alan parçaların her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalkınma süreci, en genel anlamıyla klasik liberal iktisat yaklaşımında sermaye ve emeğin bileşimi olarak kabul edilirken 1980'li yıllardan itibaren içsel büyüme yaklaşımlarının geliştirilmesiyle "beşeri sermaye" diğer deyişle "insani gelişme odaklı" bir sürece evrilmiştir. Kalkınma sürecinde "kadın" odaklı bir anlayış, hiçbir iktisadi yaklaşımda öznel olarak yer almamıştır. Bununla birlikte toplumsal sorunlar içinde kadına ilişkin sorunların ortaya çıkması, kadının toplumsal rollerinin, özellikle ağırlıklı olarak yine kadınlar tarafından tartışılmasına yol açmıştır.

Kalkınma konusuna çok önem verilen İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, aynı zamanda kalkınma planlarının da bir çok ülkede hazırlandığı bir dönemdir. Genel olarak kadınların kalkınma planlarında yer alması toplumsal rollerinin tartışılmasına ve kamusal alanda uğradıkları haksızlıkları düzeltmek üzere yapmış oldukları gösteri, yürüyüş ve protesto gibi aktif saha çalışmaları paralelinde gelişmiştir. Çünkü kadınların kalkınmaya olan gerçek katkısının anlaşılması ve geliştirilmesi bakımından sosyo-ekonomik yaşam içinde üstlendikleri rollerin ve ihtiyaçların bilinmesi gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşından bu güne kadar geçen sürede kadınların kalkınma sürecindeki rollerine ilişkin bazı teorik yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımlar, en azından konuya dikkat çekmiş olmaları ve bazılarının da farklı türdeki kalkınma projelerine öncülük etmiş olmaları açısından olumlu değerlendirilebilir. Ancak doğal olarak "kalkınma" gibi çok yönlü bir konu içinde kadınla ilgili kısmının da tek bir teorik yaklaşıma ve çerçeveye oturtulamayacağı açıktır.

Nitekim sözü edilen durum, Türkiye'deki Kalkınma Planlarında yansıtılan kalkınma anlayışı açısından da geçerlidir. Geçmişten günümüze bazı kalkınma planlarının, önemli ölçüde belirli teorik yaklaşımların izini taşıdığı görülse de bu varsayımın tüm kalkınma planları için var olmadığı ifade edilmelidir.

Türkiye'de uygulanan Kalkınma Planları sürecinde Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planına gelene kadar kadınların kalkınma sürecine dâhil edilmesinin bu kadar belirgin olmadığı ileri sürülebilir. 1996-2000 yıllarını kapsayan plan içeriğinde kadınlar için spesifik hedeflerin yer aldığı dikkati çekmektedir. Ailenin korunmasına yönelik tedbirlerin kadın-erkek eşitliğini sarsmayacak mahiyette olması gerektiği üzerinde durulan Plan'da kadınların "ev kadını" ve "anne" rolüne özellikle değinilmediği görülmektedir. Plan, kadın-erkek eşitliğine yapılan vurgu ile kadınlara yönelik ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasında ve kadınların kalkınma sürecinde daha fazla rol almalarına yönelik önlemlerin hayata geçirilmesinde devlete düşen görevi açıkça ifade etmesi bakımından önceki planlardan ayrılmaktadır.

Daha sonraki yıllarda hazırlanan sekizinci, dokuzuncu ve onuncu planlarda da kadınların kalkınma süreçlerine katılımları eğitim, istihdam, karar alma mekanizmalarında yer almaları ve kadının toplumsal statüsünün güçlendirilmesine yönelik öneriler ve çizilen politika çerçeveleri kadın ve kalkınma ilişkisini güçlendirici yönde olmuştur. Özellikle Onuncu Kalkınma Planında kadınların, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında sosyal, kültürel, ekonomik hayata katılımının artırılması; toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirme hususunda kamu politikalarına rol biçilmesi; toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe uygulamalarının geliştirilmesi gibi konulara yer verilmesi önemlidir.

Kadınların kalkınma süreci ile ilişkisini kuran yaklaşımların, plan ve projelerin önemli bir kısmında, kadınların statülerinin iyileştirilmesi ihtiyacının, ortak bir ön kabul olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Kadınların güçlendirilmesi ve eşitliğin sağlanması bağlamında toplumsal statülerinin iyileştirilmesi ve sağlamlaştırılması bir gereklilik olarak değerlendirilmelidir. Bu bakımdan okur-yazarlık durumu, eğitim düzeyi, işgücüne katılma, işsizlik, istihdam imkânları, siyasi katılım ve temsil gibi kadınların sosyoekonomik hayatta ne kadar yer aldığını ortaya koyan hususlar, önemli göstergeler olarak karşımıza çıkmakta ve her zaman üzerinde hassasiyetle durulması gereken konular olmaktadır. Kalkınma süreci söz konusu olduğunda

Atatürk'ün kalkınmada kadınların rolünü ve önemini açıkça ortaya koyan "mümkün müdür ki bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer yarısı göklere yükselebilir" ifadesi unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Brown, A. M., (2007). WID and GAD in Dar es Salaam, Tanzania: Reappraising Gender Planning Approaches in Theory and Practice, *Journal of Women, Politics & Policy*, 28(2), 57-83.
- Capraro, C., (2014). *Taxing Men and Women: Why Gender is Crucial for a Fair Tax System*, Christian Aid, United Kingdom.
- Connelly, M. P., Li, T. M., Macdonald, M., & Parpart J. L. (2000). Feminism and Development: Theoretical Perspectives, Jane L. Parpart, M. Patricia Connelly and Eudine Barriteau (Ed.), *Theoretical Perspectives on Gender and Development*, IDRC., 51-159.
- Danielsson, L., & Jakobson, H. (2008). *[GADering WID Boserup]: Three Perspectives on Women and the Gender Impasse in the Mozambican District of Nacala Porto*.
- Devlet Planlama Teşkilâtı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilâtı. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968-1972*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilâtı (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilâtı (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983*, TC, Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilâtı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilâtı (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989*, TC, Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilâtı, Yayın No. DPT: 1974, Ankara.

-
- Devlet Planlama Teşkilâtı (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994*, TC, Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilâtı, Yayın No. DPT: 2174, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilâtı (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000*, TC, Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilâtı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilâtı (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005*. TC, Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilâtı, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilâtı (2007). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2007-2013*. TC, Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilâtı, Ankara.
- Ertürk, Y. (1996). Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eşitlik, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3, 341-356.
- GLOPP/ILO (2008). Gender Roles, http://www.glopp.ch/A5/en/multimedia/A5_1_pdf1.pdf, 14.02.2018.
- Holvoet, N. (2007). Gender Budgeting in Belgium: Findings from a Pilot Project, *European Societies*, 9(2), 275-300.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2014-2018*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- March, C., Smyth, I. A., & Mukhopadhyay, M. (1999). *A Guide to Gender-Analysis Frameworks*, Oxfam.
- Moghadam, V. M., (1998). Feminisms and Development, *Gender & History*, 10(3), 590-597.
- Molyneux, M., (1985). Mobilization Without Emancipation? Women's Interests, the State, and Revolution in Nicaragua, *Feminist Studies*, 11(2), 227-254.
- Momsen, J. (2009). *Gender and Development*, The Taylor & Francis e-Library, Routledge.

-
- Moser, C. (2003). *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training*, The Taylor & Francis e-Library, Routledge.
- Moser, C. (1989). Gender Planning in the Third World: Meeting Practical and Strategic Gender Needs, *World Development*, 17(11), 1799-1825.
- Muyoyeta, L. (2007). *Women, Gender and Development*, Women for Change, Zambia and 80: 20 Educating and Acting for a Better World, with support from Development Cooperation Ireland and Concern.
- Ndimande, P. S. M. (2001). Gender Inequality: Still a Critical Issue in the Development of Rural KwaZulu-Natal, *African Sociological Review/Revue Africaine de Sociologie*, 5(2), 133-143.
- Overholt, C, Anderson, M. B., Kathleen C., & Austin, J. E. (1985). Women in Development: A Framework for Project Analysis, Catherine Overholt, Mary B. Anderson, Kathleen Cloud, and James E. Austin (Ed.), *Gender Roles in Development Projects: A Case Book*, 3-17.
- Rathgeber, E. M. (1990). WID, WAD, GAD: Trends in Research and Practice, *The Journal of Developing Areas*, 24(4), 489-502.
- Reeves, H., & Baden, S. (2000). *Gender and Development: Concepts and Definitions*, University of Sussex, Institute of Development Studies, BRIDGE.
- Seguino, S. (2016). *Financing for Gender Equality in the Context of the SDGs*, Political Economy Research Institute-PERI, Workingpaper Series, Number 426.
- Sen, A. (2001). *Development as Freedom*, Oxford Paperbacks.
- Singhal, R. (2003). Women, Gender and Development: The Evolution of Theories and Practice, *Psychology and Developing Societies*, 15(2), 165-185.

Şenesen, G. G. (2008). Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye için Bir Değerlendirme, *Bütçe Sürecinde Parlatmentonun Değişen Rolü Sempozyumu*, Bütçelemede Yeni Yaklaşımlar Oturumu, Afyonkarahisar.

UN Women. (2015). *Progress of the World's Women 2015-2016: Transforming Economies, Realizing Rights*, United Nations, New York.

World Health Organization (WHO). (2011). *Integrating Gender into HIV/AIDS Programmes in the Health Sector: Tool to Improve Responsiveness to Women's Needs*, Geneva.

Zwart, G. (1992). From Women in Development to Gender and Development, More than a Change in Terminology?, *Agenda*, 8(14), 16-21.